

Т.О. Дорош

**"ВИХОВАННЯ" РАДЯНСЬКОЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
УСРР В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНОЇ СИСТЕМИ
(20 і рр. ХХ ст.)**

У 20 х рр. ХХ ст. молода радянська держава поставила собі за мету "виховати" не просто нове покоління фахівців сільського господарства, що саме по собі в усі періоди розвитку України мало стратегічне значення. Радянська влада прагнула створити ідеологічно лояльну, соціально "чисту", безвідмовно слухняну "радянську" інтелігенцію. Актуальність вивчення специфіки такого "виховання" не викликає сумніву, а з огляду налагодження конструктивних взаємин між різними соціальними верствами сучасного українського суспільства – має науково-практичне значення.

У попередніх історичних дослідженнях вчені зверталися до окремих аспектів формування "нової" (радянської) аграрної інтелігенції, аналізуючи певні характерні особливості цього процесу. Зокрема, М.М. Кузьменко зосередився на аналізі діяльності науково-педагогічної інтелігенції [1; 2], Г.В. Касьянов акцентував свою увагу на висвітленні репресивної політики радянської держави по відношенню до представників земельної інтелігенції [3], Г.І. Філатова та Б.І. Хорошун розглядали специфіку партійного керівництва підготовкою спеціалістів сільського господарства [4; 5] і т. ін. Проте загальний аналіз історіографії з цього питання дає можливість стверджувати, що процес виховання "радянської" сільськогосподарської інтелігенції 20 х років ХХ ст. цілеспрямовано не вивчався, що стало предметом нашого дослідження.

Метою статті виступає аналіз цілей, методів та засобів процесу "виховання" "нової" сільськогосподарської інтелігенції УСРР у 20 х рр. ХХ ст.

В історіографії зазначеного періоду міцно утвердилися два визначення, що стали домінуючими: "соціалістична" та "нова радянська" інтелігенція [1, 28]. Однак авторка даної статті вважає за доцільне використовувати у своїй роботі терміни "нова" та "радянська" сільськогосподарська інтелігенція як синоніми з метою більш чіткого контрастування із визначенням "стара", тобто дорадянська, інтелігенція та уникання можливого питання про існування "старої радянської" інтелігенції.

Зауважимо, що аграрна інтелігенція включає в себе широке коло спеціалістів і службовців – людей, професією яких є кваліфікована розумова і творча праця в галузі сільського господарства, що вимагає спеціальної підготовки. Фахівці такого рівня – це агрономи, зоотехніки, ветпрацівники, інженери, техніки, землеміри, землепорядники тощо.

Отже, у 20 х рр. ХХ ст. Комуністична партія України проголосила курс на прискорену і масову підготовку нових спеціалістів сільського господарства, діяльність яких не суперечила б ідеологічному курсу та загальнодержавним цілям. Варто зауважити, що даний процес мав загальносоюзні масштаби. В той же час об'єктивних передумов для цього не було:

"дорадянські" аграрії, так звана "стара" сільськогосподарська інтелігенція, мали усі необхідні агрономічні знання, володіли землеробською культурою і технікою та, врешті-решт, ефективно працювали. Однак держава "робітників і селян", що активно розбудовувалася в цей період, не могла дозволити існування ідеологічно й класово ворожих інтелектуально освічених фахівців, які могли становити загрозу новому режиму.

Проте розбудовувати соціалістичну країну без допомоги "старої" еліти виявилось неможливо. Отож, після встановлення радянської влади в Україні було вирішено розпочати підготовку "нової", радянської інтелігенції, вірної ідеалам Комуністичної партії, що і спричинило початок тотальної "радянзації" сільськогосподарської наукової еліти.

Поняття "радянська" виникло на початку 20 х рр., а його творцем була політична номенклатура, яка визнала суть та складові цього процесу за основний тактико-стратегічний курс радянської держави в галузі освіти, науки та культури. "Радянська" торкалася базових основ життєдіяльності всієї системи суспільства, її змісту та функцій відповідно до більшовицької концепції соціалізму [1, 168-169]. Цілком зрозуміло, що в процесі "радянзації" держава певним чином впливала на "нову" аграрну інтелігенцію, тобто остання поставала об'єктом соціальної модернізації, а не суб'єктом суспільно-політичного та соціально-економічного життя.

Курс на формування "радянської" сільськогосподарської інтелігенції відповідав основним завданням розбудови соціально однорідного суспільства в умовах функціонування усіх без винятку державних органів влади при монопартійній системі. Освітня і кадрова політика радянської держави у реалізації поставленого завдання виглядала цілком закономірною і логічною: вона забезпечувала соціально-професійні, інтелектуально-духовні, політико-ідеологічні та економічно-технологічні основи свого функціонування. Найважливішим соціальним завданням тоталітарного режиму в УСРР на початку 20 х рр. ХХ ст. стало залучення аграрної інтелігенції до радянського будівництва на рівні повсякденності та формування серед неї політично активного й ідеологічно лояльного до державного курсу ядра.

Реалізовувати поставлене завдання більшовики розпочали відразу після утвердження своєї влади в Україні.

У першу чергу радянську владу не задовольняв соціальний склад студентів ВНЗ республіки на початку 20 х рр., оскільки пролетарсько-селянські вихідці складали лише близько третини усіх, хто навчався у вищій школі. Наприклад, у Харківському інституті сільського господарства й лісівництва дрібна буржуазія міста й села, залишки дворянства і купецтва становили понад 64 %, селяни і робітники – 30 %, інші – 6 % [5, 136]. Соціальний критерій мав стати і в результаті став одним з найважливіших. Розв'язання питання про джерела формування "нової" аграрної інтелігенції було однозначним – інтелігенція не повинна бути соціально та ідеологічно ворожою. Виходячи з цього, першим і головним джерелом її формування радянська влада зробила пролетарське середовище. Вищі навчальні сільськогосподарські заклади відтепер були основним осередком формування нової

інтелігенції, оскільки під час вступу до них перевага надавалась вихідцям з робітничо-селянського середовища. Щоб захистити їх від конкуренції сильніших абітурієнтів – вихідців з інтелігенції, службовців тощо, усі вищі навчальні заклади кожного року складали певну розкладку місць і суворо стежили за соціальним складом абітурієнтів і студентів. Такий відбір був не випадковим і диктувався основним завданням вищих навчальних закладів, яке полягало у вихованні "нової робітничо-селянської інтелігенції" [6, 371].

Так, уже у 1922 р. періодичні видання Донбасу, дублюючи зміст партійних й урядових вказівок та інструкцій, повідомили, що "всі вищі школи повинні комплектуватися не по-старому – дітьми заможних, а бідняками з робітничо-селянського середовища" і, "за положенням, 40 % з усіх, хто навчається, повинні бути з пролетарського елемента" [7, 2]. Наприклад, у 1924 р. Луганський сільськогосподарський технікум отримав інструкцію, підписану головним інспектором сільськогосподарської освіти та заступником голови головної професійної освіти, у якій приймальною комісією технікуму пропонувалося просто відібрати з учнів, відряджених школами, "найбільш придатних у соціальному відношенні" [8, 33]. Такі чи подібні вказівки отримували впродовж 20 х років усі навчальні заклади України. Загалом, фільтрація потенційних представників майбутньої інтелектуальної верстви аграрного сектору економіки держави проводилась уже серед абітурієнтів вищих та профтехнічних навчальних закладів.

Однак реальність вносила свої корективи, і досить скоро з'ясувалося, що абітурієнти – вихідці з селян і робітників – не мають необхідного для вступу у навчальні заклади рівня знань і навичок. З метою створення реальної можливості для вступу вихідців з пролетаріату до вищих навчальних закладів, що "давало можливість відібрати у буржуазії й буржуазної інтелігенції привілеї на вищу освіту" [9, 95], а також для полегшення подальшого навчання цих студентів було організовано систему робітничих факультетів (далі – робітфаків) при вищих навчальних закладах. Саме вони стали головним знаряддям пролетаризації вищої школи. В Україні планомірне будівництво робітфаків розпочалося у 1921 р., а саме – 7 березня, коли РНК УСРР прийняла декрет "Про організацію робітничих факультетів" і зобов'язала Нарком освіти відкрити дворічні робітфаки, у тому числі сільськогосподарські у Харкові, Києві та Одесі [6, 95]. З 1922 р. почав діяти робітфак при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, над яким Виконком Комінтерну в лютому 1923 р. встановив політичне шефство [5, 136], а також в інших містах України. Тому у наступні роки випускники робітфаків вже складали значний відсоток серед тих, хто вступав до вищих навчальних закладів. Як зазначала з цього приводу радянська дослідниця Н. Катунцева, "робітфаківська робітничо-селянська молодь внесла до мас студентства пролетарську ідеологію..., змінила соціальний склад ВНЗ, зробивши їх дійсно радянськими..." [10, 141]. Отже, за допомогою робітфаків, створених на початку 20 х років, почалася активна пролетаризація вищої школи.

Формування "нової" інтелігенції відбувалося головним чином за рахунок робітників і селян. До цього процесу залучалися також партійні активісти,

так звані "висуванці" з КП(б)У, КСМУ, профспілок, а також співробітники ДПУ, які, у свою чергу, також обов'язково були вихідцями із робітничих і селянських сімей. Впродовж першої половини 20 х років загалом більше 3,5 тис. партійців України отримали спеціальну вищу освіту різних напрямів у вищих навчальних закладах республіки [6, 370; 11, 2]. Отже, партійність і робітничо-селянське походження були тими характеристиками, які часто супроводжували одна одну й складали головний критерій приналежності до "радянської" інтелігенції. Крім того, радянська влада не лише активно сприяла поповненню рядів студентів сільськогосподарських ВНЗ вихідцями з робітників і селян, а й цілеспрямовано витісняла з них представників кулацьких елементів. Так, у циркулярі ЦК КСМУ усім губкомам № 377 від 1921 р. зазначалося: "...у зв'язку з переважним поповненням сільськогосподарських шкіл дітьми кулаків та інших заможних селянських елементів необхідно звернути серйозну увагу на поліпшення складу тих, хто навчається у цих школах, шляхом поповнення їх членами Спілки.

У наявних сільськогосподарських школах і технікумах посилити політпросвітницьку роботу, створюючи з числа найбільш близьких до нас елементів, однак з особливою обережністю, осередки КСМУ.

Робота по залученню уваги до сільськогосподарської освіти повинна стати постійною для селянських осередків, для чого Губком КСМУ спільно з відділами сільськогосподарської освіти Губпрофосвіти, за допомогою робітників Земвідділу та Всеробітземлісу, повинні розробити цілу низку бесід та детальних конспектів до них, як керівництво для осередків" [12, 17].

Також на місця надходили директиви Народного комісаріату освіти, виконання яких ретельно контролювалося місцевою владою. Усіх кандидатів до вступу в заклади сільськогосподарської освіти піддавали всебічній класовій перевірці, яку проводили місцеві партійні й комсомольські організації. Ті абітурієнти, які задовольняли висуненим вимогам, спочатку затверджувались повітовими або губернськими комісіями, а потім зараховувались до списку студентів [13, 163]. Крім того, для вступу до закладів сільськогосподарської профосвіти до заяви треба було додати відряджувальне посвідчення від партійної, комсомольської чи комнезамівської організації або від райвиконкому (для селян узагалі), а також посвідчення про соціальний стан батьків (останнє – для вступників до профшколи) [14, 114]. Але на цьому перевірці соціального складу студентства не закінчувались. У 1924 р. губернські інспектори профосвіти отримали циркуляр "Про академічні перевірки учнів технікумів і педкурсів", відповідно до якого губернські інспектури мали щорічно створювати комісії для проведення перевірок академічної успішності й соціального складу студентів [8, 46].

Для політичного керівництва того часу ідеологічно рафінована інтелігенція повинна була стати основою у ході зміцнення режиму, однак курс на масову й прискорену підготовку фахівців сільського господарства призвів до пріоритету кількості над якістю. Тим не менш, низький професійний та загальний культурний рівень більшості

представників "нової" радянської інтелігенції цілком задовольняв владу з низки конкретних причин. По перше, такий освітньо-культурний рівень сільськогосподарської інтелігенції дозволяв їй виконувати всі першочергові функції і покладені на неї завдання радянської влади. Адже функції та завдання представників аграрної інтелігенції полягали лише в одному: чітко і безвідмовно виконувати настанови партійних організацій. В умовах становлення адміністративно-командної системи "партійні чиновники, зазвичай некомпетентні у сільському господарстві, давали представникам земельної інтелігенції вказівки, що, коли, як і де сіяти, удобрювати, сапувати, збирати тощо" [15, 48]. По друге, існування високоосвічених і висококваліфікованих спеціалістів аграрного та гуманітарного профілю в державі, на чолі якої стояли люди у більшості своїй із середньою чи початковою освітою, створювало б ситуацію, не вигідну та навіть небезпечну для самих представників влади. І, по третє, керувати людьми з обмеженим рівнем знань набагато легше, ніж людьми, здатними критично мислити й співставляти інформацію з різних наукових галузей, які в будь-який час можуть створити альтернативу існуючій владі.

Таким чином, джерелами формування "радянської" аграрної інтелігенції стали робітничо-селянське та партійне середовище, а також частина лояльної до влади "старої" інтелігенції. Основними засобами виховання "нової" інтелігенції стали розширення та реорганізація мережі професійної сільськогосподарської освіти, комуністичне виховання студентства, "перевиховання" "старої" аграрної інтелігенції, "висування". Процес "виховання" "нової" інтелігенції спрямовувався та пильно контролювався партійними і комсомольськими організаціями, профспілками, органами місцевої влади. Однак цей процес не міг проходити автономно, не відчуваючи на собі вплив інших факторів, адже все у житті знаходилося і знаходиться у взаємозв'язку та взаємозалежності. Так, більшовицькі ідеологи, моделюючи бажаний образ "нової" інтелігенції, не врахували повністю вплив таких факторів, як економічні проблеми та перетворення у соціально-політичній сфері, що призвели до негативних змін у психологічному стані сільськогосподарської інтелігенції, трансформації її світоглядної позиції і, відповідно, до неоднозначного, внутрішньо негативного, при зовнішній здавалося б лояльності, ставлення до радянської влади та її політики. В результаті штучно створений тип "нової" аграрної інтелігенції не відповідав тому образу, який був запланований. Цілком зрозуміло, що це не могло задовольнити радянську владу, але вона, хоча й не довіряла місцевій сільськогосподарській інтелігенції, змушена була миритися з невідповідністю запланованих нею та отриманих на практиці результатів з формування "нової", цілком радянської, пролетарської інтелігенції. Адже лише цю верству можна було використовувати для розв'язання низки найважливіших завдань.

Подальші наукові розвідки з даної проблеми можуть бути проведені шляхом аналізу та зіставлення методів впливу радянської держави на дві групи сільськогосподарської інтелігенції – "стару" та "нову",

а також з'ясування особливостей адаптації "дорадянської" аграрної інтелігенції до нового ладу.

1. Кузьменко М.М. *Науково-педагогічна інтелігенція в УРСР 20 30 х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень.* – Донецьк: Норд-Прес, 2004.
2. Кузьменко М. *Репресивна політика сталінського режиму стосовно науково-педагогічної інтелігенції Радянської України у 20 30 роки ХХ ст.* // Схід. – 2002. – № 2 (45).
3. Касьянов Г. *Українська інтелігенція 1920 х – 30 х років: соціальний портрет та історична доля.* – К.: Глобус, 1992. – 176 с.; Касьянов Г. *"Диктатура пролетаріату" і наукова інтелігенція: Україна, 1920 і роки* // Вісник Академії наук України. – 1992. – № 6.
4. Филатова Г.И. *Партийное руководство подготовкой специалистов сельского хозяйства (1928 1932)* // Вопросы истории КПСС. – 1970. – № 7. – С. 71 81; Хорошун Б.И. *Руководство Коммунистической партии подготовкой и воспитанием специалистов сельского хозяйства (опыт партийной организации Украины 1921 1925 гг.).* – К., 1976.
5. Хорошун Б.И. *Діяльність комуністичної партії України по перебудові і розвитку сільськогосподарських навчальних закладів у 1921 1925 рр.* // Наукові праці з історії КПРС (Міжвідомчий науковий збірник). – К.: Вища школа, 1976. – Вип. 81.
6. *Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського Уряду. 1917 1959 рр.* Зб. док. Т. I (1917 – червень 1941 рр.). – К.: Держполітвидав УРСР, 1959.
7. Лягуценко А. *Школьное строительство* // Красный пахарь. – 1922. – № 24.
8. *Державний архів Луганської області.* – Ф. Р 1915. *Луганський сільськогосподарський технікум імені Тімірязєва Народного Комісаріату освіти, Луганськ, Луганського повіту Донецької губернії.* – Оп. 1. – Спр. 15. *Циркуляр Народного комиссариата просвещения об образовании ячеек содействия "обществу Осавиахим". Выписка из постановления Совнаркома УССР об утверждении штатов технического и административного персонала. Объяснительная записка об организации сельскохозяйственных техникумов и др.* – 24.03. 29.12.1924.
9. *Советская интеллигенция (История формирования и роста. 1917 1965 гг.).* – М.: Мысль, 1968.
10. Катунцева Н.М. *Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян.* – М.: Мысль, 1977.
11. Ольховой Б. *По поводу вербовки в ВУЗы* // Луганская правда. – 1925. – № 180.
12. *Центральный державний архів громадських об'єднань України.* – Ф. 1. *Центральний Комітет компартії України.* – Оп. 20. – Спр. 605. *Циркуляри, інструкції та телеграмми ЦК КП(б)У КСМУ об усилении работы комсомольских организаций на селе, восстановлении сельского хозяйства, сборе продовольствия в помощь голодающим, переходе к новой экономической политике и другим вопросам.* – 1.09. 27.12.1921.
13. *Изменения социальной структуры советского общества: (1921 – середина 30 х годов).* – М.: Мысль, 1979.
14. *Селянський календар-порадник на 1926 рік.* – К.: Держвидав України, 1925.
15. Дорош Т.О. *Комуністична партія та дорадянська сільськогосподарська інтелігенція України: історія взаємовідносин (20 і – початок 30 х рр. ХХ ст.)* // *Історичні записки: Збірник наукових праць.* Вип. 16. – Луганськ, 2007.